

میزان شناخت از عقود بانکداری اسلامی (مورد مطالعه: یک بانک خصوصی)

نوع مقاله: پژوهشی

محمد پورغلامرزاری^۱

یاسر سالاری^۲

سنجرسلاجقه^۳

سمانه مهدیزاده فرسنگی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۷

چکیده

تبلور اجرای قانون الهی تحریم ربا در جمهوری اسلامی ایران در قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب دهم شهریورماه سال ۱۳۶۲ است. بانکداری ربوی، تمام خواسته‌های مصرفی خانوارها و سرمایه‌گذاری بنگاه‌های اقتصادی را با صرف نظر از اینکه متقاضی، تسهیلات را برای چه نوع نیازی لازم دارد، از راه وام بابت‌بهره پاسخ می‌دهد، در حالی که بانکداری اسلامی برای هر نیازی ابزار خاصی دارد که اعطای تسهیلات براساس آن انجام می‌گیرد، مزیت اصلی بانکداری اسلامی نیز در همین نکته نهفته است. حال این پرسش مطرح می‌شود که کارکنان بانک‌ها تا چه حد نسبت به عقود بانکداری اسلامی آگاهی و شناخت دارند؟ پژوهش حاضر به سنجش میزان شناخت و آگاهی مجریان قانون عملیات بانکی بدون ربا از تعاریف، مفاهیم و کاربرد عقود اسلامی می‌پردازد. روش پژوهش میدانی بوده و جامعه آماری این پژوهش شامل ۹۷۰۸ نفر از کارکنان یک بانک خصوصی است. که با استفاده از فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، تعداد ۳۶۹ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب و اطلاعات موردنیاز با به‌کارگیری پرسشنامه‌ای که روایی و پایایی آن مورد تأیید قرارگرفت جمع‌آوری شد. نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار spss نشان می‌دهد تنها ۰/۳ درصد از کارکنان نسبت به مفاهیم و کاربرد عقود بانکداری اسلامی شناخت دارند. با توجه

^۱ دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران. m.gh12060@gmail.com

^۲ استادیار گروه آموزشی الهیات، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان (نویسنده مسئول) yaser581@yahoo.com

^۳ دانشیار گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران. salajeqhe@iauk.ac.ir

^۴ استادیار گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران. mehdizadehs@yahoo.com

به نتایج بدست آمده، عدم اطلاع و آگاهی مجریان بانکداری از عقود، صوری سازی و استفاده نابجا از عقود اسلامی محتمل است. بنابراین لازم است آموزش‌های لازم در جهت فهم عقود بانکی صورت گیرد.

کلمات کلیدی: تحریم ربا، عقود بانکداری اسلامی، قانون عملیات بانکی بدون ربا.

طبقه‌بندی JEL: K29.G21.C83

مقدمه

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (بقره، ۲۷۵) آن کسانی که ربا خورند (از قبر در قیامت) برنخیزند جز بهمانند آن که به وسوسه شیطان مخبط و دیوانه شده؛ و آنان بدین سبب در این عمل زشت افتند که گویند فرقی بین تجارت و ربا نیست؛ حال آنکه خدا تجارت را حلال و ربا را حرام کرده. پس هر کس که اندرز (کتاب) خدا بدو رسد و از این عمل دست کشد خدا از گذشته او درگذرد و عاقبت کارش باخدا باشد و کسانی که دست نکشند اهل جهنم‌اند و در آن جاوید معذب خواهند بود.

سیستم بانکی را به قلب انسان در بدنه اقتصاد کشور تشبیه کرده‌اند که با پمپاژ خون در رگ‌های اقتصاد، ادامه حیات را برای آن ممکن می‌سازد. بانکی که بر اساس سیستم بانکداری اسلامی عمل می‌کند و در فعالیت‌های گوناگون اقتصادی وارد می‌شود، بنابراین باید از مسائل تخصصی فعالیت‌های اقتصادی آگاهی داشته باشد (محقق‌نیا، بختیاری، گلوئی، ۱۳۹۴). در بانکداری بدون ربا تلاش برای جایگزین کردن نظامی متناسب با شرع به جای نظام ربوی است. غرض کارشناسان اقتصاد اسلامی در این حوزه تغییر اسمی بانکداری ربوی نبوده بلکه تلاش برای یک نظام بانکی جدید بوده است (جعفرزاده کوچکی، ۱۳۹۵). عملکرد چندساله‌ی نظام بانکی نشان می‌دهد جهت‌گیری نظام به سمت حاکمیت حقیقت ربا و بازگشت به بانکداری ربوی است (موسویان، ۱۳۷۹). اغلب مراجعان به بانک‌ها و کارگزاران نظام بانکی با پذیرش صوری قانون، برداشت‌های سنتی از عملیات بانکی و تجارب قبلی خود را به اجرا گذاشتند و هیچ‌گاه درصدد اجرای قانون بانکداری بدون ربا به صورت تمام و کمال برنیامدند (محقق‌نیا، ۱۳۹۳). تصور عمومی مردم از عملیات بانکداری بدون ربا تصور ربوی است و عمده‌ی معاملات نیز صوری است (موسایی، ۱۳۷۹، ص ۱۴۱).

امام علی علیه‌السلام می‌فرمایند: «هر کس بدون دانستن احکام دین تجارت کند، در ربا افتد» (نهج البلاغه، حکمت ۴۴۷: ۵۲۶). از زمان تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در مورخ ۱۳۶۲/۶/۱۰ نزدیک به چهار دهه می‌گذرد. طی این دوره، اجرای دقیق و کامل قانون پیش‌گفته با مشکل‌هایی همراه بوده است که مسئولان ذیربط و سیاست‌گذاران این عرصه همواره کوشیده‌اند تا با تشکیل کارگروه‌های گوناگون به حل این مشکل‌ها بپردازند. یکی از مشکل‌ها این است که بسیاری از کارگزاران بانک اطلاع کافی از کم و کیف قراردادها و شرایط آن‌ها جهت سپرده‌گذاری و نیز جهت اعطاء تسهیلات ندارند. این نشان عدم آشنایی با قوانین و مقررات

بانکداری، نشان نبود انگیزه کافی برای دقت عمل در اجرای قانون بانکداری بدون رباست (مصباحی، ۱۳۷۲). در سال‌های اخیر بانک مرکزی طی گزارشی اعلام کرد ۷۰ درصد مردم چیزی درباره عقود اسلامی نمی‌دانند (اکبرزاده، ۱۳۹۲: ۱۶۴). تمامی قوانین اجتماعی و از جمله قوانین بانکداری اسلامی، زمانی کارایی لازم را دارند که مردم و مسئولان نسبت به آن قوانین آگاهی کافی داشته باشند. تا زمانی که آگاهی لازم در این زمینه بین مردم (ارباب رجوع) و مسئولان (متصدیان امور بانکی) ایجاد نشود، امکان اجرای دقیق قوانین وجود ندارد (علوی، ۱۳۹۶).

مشکل هنگامی بروز می‌کند که آشکار می‌شود مدیران و کارکنان بانک‌های اسلامی چندان به مسائل شرعی واقف نیستند و عالمان دینی هم به مسائل تخصصی مالی و اقتصادی واقف نیستند. سوگمندان باید گفت، کسانی که در هر دو حوزه متخصص باشند، بسیار اندک‌اند (اقبال و همکاران، ۱۹۹۸). علاوه بر مدیران و کارکنان بانک‌ها، عموم مردم نیز آشنایی کافی با ارکان و کارکرد نظام بانکداری و مالی اسلامی ندارند (الجرعی، ۱۳۸۹). پاره‌ای از مشکلات قانون عملیات بانکی ناشی از اقدام‌های ناکافی برای آموزش کارکنان و اطلاع‌رسانی و آشنا کردن مردم با این قانون است (غفاری، ۱۳۹۷). یکی از دلایل عدم مصرف صحیح تسهیلات، ناآگاهی متقاضیان از ماهیت قرارداد است. در واقع فقدان آموزش کافی در این زمینه موجب می‌شود برخی مشتریان به صورت غیرعمدی ضوابط قرارداد را رعایت نکنند و وجوه دریافتی را در مواردی مصرف کنند که در قرارداد ذکر نشده است. بانک‌ها برای پرهیز از کاربرد صوری عقود، باید کارمندان خود را موظف کنند قبل از انعقاد قرارداد، ماهیت آن را به صورت اجمالی برای مشتریان توضیح دهند. پژوهش حاضر به سنجش میزان شناخت و آگاهی مجریان قانون عملیات بانکی بدون رباست نسبت به تعاریف، مفاهیم و کاربرد عقود اسلامی پرداخت. تا در جهت تبیین نیاز به آموزش بانکداری اسلامی بویژه برای مجریان و متصدیان امور بانکی گامی برداشته شود. در ادامه پس از بررسی مبانی و پیشینه پژوهش، روش تحقیق و نتایج مطالعه میدانی ارائه و در پایان پیشنهادها ارائه شد.

۱. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱-۱. مبانی نظری

أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ الْفَقَهَ ثُمَّ الْمُتَجَرِّ الْفَقَهَ ثُمَّ الْمُتَجَرِّ الْفَقَهَ ثُمَّ الْمُتَجَرِّ وَ اللَّهُ لَرَبِّا فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ أَحْفَى مِنْ دَيْبِبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا شُوبُوا أَيْمَانَكُمْ بِالصِّدْقِ التَّاجِرِ فَاجِرٌ وَ الْفَاجِرُ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ أَخَذَ الْحَقَّ وَ أُعْطِيَ الْحَقَّ (الكافی، ۱۴۰۷، ق، ج ۵، ص ۱۵۰) امیرمؤمنان علی علیه السلام: ای تاجران! نخست فقه (آموختن احکام تجارت) سپس تجارت، نخست فقه سپس تجارت،

نخست فقه سپس تجارت. به خدا سوگند! یقین داشته باشید که ربا در این امت از راه رفتن مورچه بر روی سنگ صیقلی و برآق پنهان‌تر و نامرئی‌تر است؛ سوگندهایتان را با راست‌گویی بیامیزید و قسم دروغ یاد مکنید. تاجر، فاجر است و فاجر در آتش است، مگر آن تاجری که حق را بگیرد و حق را بپردازد.

در فقه اسلامی برخی از قواعد فقهی به حوزه معاملات مربوط می‌شود. بدون شناخت و استفاده صحیح از این قواعد نمی‌توان به نظام بانکی و ابزارهای مالی سازگار با روح و اهداف شریعت اسلام در حوزه اقتصاد دست یافت (نظریور، ملاکریمی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۰) نظام بانکداری بدون ربا متشکل از نهادهایی است که وجه تمایز آنها با بانکداری متعارف، عقود آن بوده که منجر به تمایز در سازوکارها و فرایندهای عملیاتی این بنگاه مالی می‌شود (عبدالهی و موسویان، ۱۳۹۲: ۱۱۶). اجرای صحیح عقود شرعی در نظام بانکی مانند مضاربه، جعاله، مرابحه و غیره، نیازمند آن است که مدیران و کارکنان بانک‌های کشور، اصول مالیه اسلامی و همچنین تعاریف و ماهیت عقود بانکی را درک کرده و بتوانند آن را به صورت مختصر و بایبانی ساده به سپرده‌گذاران و دریافت‌کنندگان وجوه نیز توضیح دهند. متأسفانه در حال حاضر، در اکثر موارد، سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران (و بعضاً حتی کارمندان و مدیران بانک) درک مشخصی از رابطه حقوقی فرد با بانک در عقود مختلف ندارند و نقل و انتقال وجوه تنها محدود به امضای چند قرارداد شده است. این مسئله صحت شرعی اجرای قراردادهای بانکی را (بدلیل امکان صوری شدن عملیات) مورد تشکیک قرار می‌دهد (میثمی، قلیچ، ۱۳۹۰). هنگامی که افراد بی‌توجه به انشاء عقد و قصد معتبر در قرارداد، از تسهیلات در محل صحیح خود استفاده نکرده‌اند، گویی نسبت به تعریف و ماهیت قرارداد بی‌توجه بوده‌اند و به صورت صوری قرارداد را قصد کرده‌اند. انجام چنین فعلی موضوع عقود بانکی همچون مضاربه، وکالت، شرکت و غیره را از ناحیه قصد مخدوش و آن را منتفی می‌کند. در این حالت گویا مشتری مقدار مشخصی پول قرض گرفته و قصد دارد آن را با مقدار مشخصی سود برگرداند. به طور مسلم آنچه در واقعیت منعقد می‌شود، قرارداد قرض است لذا دریافت زیاده در آن، مصداق ربا و به اجماع فقهای شیعه و سنی حرام است. آراء فقها نیز حاکی از آن است که مشتریان نمی‌توانند تسهیلات دریافت شده را در غیر موضوع قرارداد مصرف نمایند (ملاکریمی، ۱۳۹۳: ۶۴). ادامه بحث نظرات برخی از مراجع عظام تقلید در خصوص مصرف وام در غیر جهت آن بیان می‌شود.

* حضرت آیت‌الله العظمی سیستانی

س) آیا وام‌هایی که برای اموری خاص اعطا می‌شود به مردم مثل وام فرش یا منزل یا اشتغال و... را می‌شود در غیر مورد آن استفاده کرد؟

ج) اگر براساس معامله ای باشد که به حسب موازین فقهی صحیح باشد باید به آن ملتزم شوید.

* حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای

س) در صورتی که گیرنده وام قصد مصرف آن در مورد قرارداد را - که تعمیر خانه است - نداشته باشد، حکم وضعی و تکلیفی آن را بیان فرمایید؟
ج) اگر بانک وامی را برای کسی که می‌خواهد خانه‌اش را تعمیر کند اختصاص داده، شخص دریافت کننده اگر قصد تعمیر منزل را ندارد از همان ابتداء حق گرفتن چنین مبلغی را نداشته و مالک آن نمی‌شود. و از تسهیلات بانکی باید در همان جهتی که تعیین شده استفاده کنند و در غیر آن جایز نیست.

* حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی

س) افرادی از بانک‌های جمهوری اسلامی وام دریافت کرده، و به علت ناآگاهی از حکم شرعی، آن را در غیر مورد قرارداد مصرف نموده‌اند. مثلاً وام کشاورزی دریافت کرده، ولی صرف خرید ماشین سواری نموده‌اند. لطفاً حکم شرعی آن را بیان فرمایید؟
ج) چنین وام‌هایی باطل است. باید آن را منطبق با عقود شرعی دیگری کنند، تا مشکل ربا پیش نیاید (خبرگزاری حوزه، ۱۳۹۱).

نظام بانکی بدون ربای ایران با توجه به ویژگی‌های خاص آن به طور نسبی با ریسک عملیاتی فراوانی روبروست. یکی از مهم‌ترین عللی که باعث افزایش این ریسک در نظام بانکی بدون ربا ایران می‌شود عدم تخصص کافی و آموزش مناسب کارکنان بانکی ایران در اجرای عقدهای اسلامی است (ابوالحسنی، حسنی‌مقدم، ۱۳۸۷). عقدها در بانکداری اسلامی به شکل مطلوب و کامل مورد استفاده قرار نگرفته است؛ عدم رعایت شرایط خاص عقود، اعتماد و اطمینان به نظام بانکی را کاهش می‌دهد (عزیزمحمدلو، ۱۳۹۹). صوری شدن عقدها در بانک‌های ایران باعث کاهش اطمینان مردم به نظام بانکی شده است (خان و احمد، ۲۰۰۱، ص ۱۲۶). شایان ذکر است که در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد که سهم مهمی از این توزیع تحت عنوان تسهیلات بانکی به متقاضیان صورت می‌گیرد. اعطای تسهیلات در قالب این عقود، متضمن روش‌های اجرایی است که بانک‌ها می‌توانند تسهیلات مورد نیاز مشتریان را در چارچوب قراردادهای و معاملات اسلامی تنظیم کنند و در اختیار آنان قرار دهند قانون عملیات بانکی بدون ربا مشتمل بر پنج فصل است. فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا در مورد تسهیلات اعطایی بانکی است. به موجب قانون، عمده نیازهای مالی متقاضیان را که از طریق معاملات و قراردادهای مجاز شرعی تأمین می‌گردد، در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان تسهیلات را به چهار گروه قرض‌الحسنه، قراردادهای مبادله‌ای، قراردادهای مشارکتی و سرمایه‌گذاری مستقیم تقسیم کرد (شعبانی، ۱۳۹۲: ۲۳۸).

الف - قرض الحسنه

تنها مورد اعطای وام در نظام بانکداری اسلامی را تشکیل می‌دهد که بدون دریافت بهره در زمینه‌های مشخص و به گروه‌های خاصی از افراد جامعه پرداخت می‌شود (آقائی، ۱۳۸۸: ۵۹). بانک در مقابل هزینه‌های اعطای قرض الحسنه، در حد ۲ تا ۴ درصد کارمزد دریافت می‌کند. ویژگی اصلی این روش، غیر انتفاعی و خیرخواهانه بودن قرارداد قرض الحسنه است (موسویان، ۱۳۸۴: ۴۹). روش برتر تأمین مالی از نظر اسلام قرض الحسنه می‌باشد. اسلام خواستار ترویج فرهنگ قرض الحسنه در جامعه اسلامی است لذا باید در این زمینه از ابزارهای ممکن استفاده کرد و به فرهنگ‌سازی پرداخت (علوی، ۱۳۹۶: ۱۴۴).

ب - قراردادهای مبادله‌ای

قراردادهای مبادله‌ای ویژگی‌های خاصی دارند که آن‌ها را از سایر قراردادها متمایز می‌کند. برخی از آنها بدین قرار است (موسویان، ۱۳۸۴: ۴۹).

- * انتفاعی بودن قرارداد: بانک از محل انجام این قراردادها کسب سود می‌کند.
- * معین بودن سود قرارداد: نرخ سود بانک از محل این قراردادها، معین است.
- * تملیکی بودن قرارداد: در قرارداد مبادله‌ای با پایان قرارداد، طبق ضوابط هر قرارداد، عوضین به ملکیت طرفین در می‌آید.
- * عدم نیاز به نظارت و کنترل: در قراردادهای مبادله‌ای بانک فقط مسئولیت دارد با دریافت تضمین کافی از بازگشت منابع مطمئن شود.

قراردادهای مبادله‌ای در بانکداری بدون ربا عبارتند از:

- ۱- فروش اقساطی ۲- سلف ۳- اجاره به شرط تملیک ۴- جعاله ۵- خرید دین

ج - قراردادهای مشارکتی

قراردادهای مشارکتی در چارچوب مشارکت در سود و زیان (PLS)^۱ انجام می‌پذیرد. بازده حاصل از این نوع فعالیت طبق توافق طرفین و براساس نسبت‌های مورد توافق پرداخت می‌گردد (آقائی، ۱۳۸۸: ۵۹). در این گونه تسهیلات، سود دریافتی از طرف بانک به وکالت از سپرده‌گذاران از پیش تعیین شده نیست. قراردادهای مشارکتی قراردادهای انتفاعی با سود غیرمعین و انتظاریند. و سود واقعی پایان قراردادها مشخص می‌شود (محقق‌نیا، ۱۳۹۲: ۱۳۲). در قراردادهای مشارکتی،

^۱ Profit and loss sharing

سرمایه‌ای که از طرف بانک در اختیار متقاضی تسهیلات قرار داده می‌شود، به ملکیت او در نمی‌آید؛ بانک فقط به او اذن تصرف می‌دهد (موسویان، ۱۳۸۴: ۵۲).

قراردادهای مشارکتی در بانکداری بدون ربا عبارتند از:

۱- مضاربه ۲- مشارکت مدنی ۳- مشارکت حقوقی ۴- مزارعه ۵- مساقات

د- سرمایه‌گذاری مستقیم

مطابق ماده ۸ قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانکها اعم از تجاری و تخصصی می‌توانند در طرح‌های تولیدی و عمرانی به سرمایه‌گذاری مستقیم مبادرت کنند. مطابق ماده ۲۸ آیین‌نامه اجرایی، سرمایه‌گذاری مستقیم بانکها عبارت از تأمین سرمایه لازم جهت اجرای طرح‌های تولیدی و عمرانی انتفاعی به‌وسیله بانکها است (هدایتی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۶۳).

ذکر این نکته ضروریست که حقوق دانان برخی از معاملات را به دلیل فقدان قصد انشاء صوری و باطل دانسته‌اند. در حوزه بانکداری در بسیاری از موارد مشاهده می‌شود، قراردادهای منعقد شده به صورت صوری در چارچوب یکی از عقود شرعی مندرج در قانون عملیات بانکی بدون ربا قرار گرفته‌اند، تا به هر صورت ممکن نیاز متقاضیان وجوه، برآورده شود. در این میان نوعاً نه بانکها و نه متقاضیان وجوه حساسیتی از خود نشان نمی‌دهند. که پرداخت و اخذ وجوه دقیقاً منطبق با یکی از عقود اسلامی مندرج در این قانون باشد (نظرپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۲).

مهم‌ترین مخاطره در رابطه با سلامت شرعی بانکها، عدم انطباق قراردادهای بانکی اسلامی با نیاز مشتری است. هر یک از معاملات در فقه اسلامی تعریف و احکام خاص خود را دارد. اگر هنگام انعقاد قرارداد، معامله با تعریف و ضوابطی که مورد نظر شرع است، مخالفت داشته باشد قطعاً چنین قراردادی فاقد مشروعیت لازم است. بنابراین لازم است در گام نخست احکام و ضوابط اختصاصی هر یک از عقود بانکی که مشروعیت قرارداد به آن بستگی دارد تبیین شود. به عنوان مثال مشخص شود. عقد مضاربه یا مشارکت در چه زمینه‌ای قابل کاربرد است. بنابراین اولین گام لازم جهت پیاده‌سازی نظام بانکداری بدون ربا آشنایی کارکنان و مجریان با هر یک از عقود بانکی است تا به عنوان مجری قانون عملیات بانکی بدون ربا تشخیص دهند نیاز مشتری در قالب کدامیک از عقود اسلامی تامین می‌گردد و به مشتری نیز عقد مناسب با نیاز او را تفهیم کنند.

شرایطی لازم است که از یک سو دوره‌های تخصصی برای طلبه‌های علوم دینی در زمینه مالی و اقتصاد گذاشته شود و از سوی دیگر با ایجاد مراکز و دوره‌های آموزشی متعدد کارکنان آشنا با مسائل مالی و مذهبی برای انجام امور مدیریتی و عملیاتی تربیت شوند (اقبال، ۱۹۹۷). انجام تکالیف و ایفای تعهدات از سوی مشتریان نظام بانکی یکی از عوامل اثرگذار بر سلامت،

صحت و مشروعیت عملیات بانکی است. در واقع انعقاد صحیح و مشروع معامله باید دغدغه نظام بانکی باشد. یکی از تکالیف مهم در این زمینه انعقاد و اجرای واقعی قراردادهای بانکی است. البته بانک نیز اگر برای تجهیز منابع خود، اموال سپرده گذاران را به عنوان وکیل، شریک و غیره در اختیار دارد باید نسبت به این تکلیف شرعی از حساسیت کافی برخوردار باشد.

۲-۱. پیشینه پژوهش

الف - تحقیقات خارجی

اقبال^۱ و همکاران (۱۹۹۸)، در تحقیق تحت عنوان چالشهای روبروی بانکداری اسلامی مطرح می‌کنند. آموزش و تحقیق و توسعه برای گسترش و تعمیق کلیه حوزه‌های علوم ضروری است. بانکداری اسلامی هم جزو رشته‌های جدید محسوب می‌شود که بسیار جای کار دارد. مشکل هنگامی بروز می‌کند که آشکار می‌شود مدیران و کارکنان بانک‌های اسلامی چندان به مسائل شرعی واقف نیستند و عالمان دینی هم به مسائل تخصصی مالی و اقتصادی واقف نیستند. سوگمندها باید گفت، کسانی که در هر دو حوزه متخصص باشند، بسیار اندک‌اند.

ماهر و دریدی^۲ (۲۰۱۰)، عملکرد بانک‌های اسلامی و متعارف را در دوره بحران مالی جهان مورد بررسی قرار داده‌اند. تأثیر بحران مالی بر سودآوری، رشد دارایی و اعتبارات بانک‌ها را در کشورهایی که این دو نوع نظام بانکی، را داشتند، مورد ارزیابی قرار دادند. نتایج تحقیق نشان داد بانک‌های اسلامی بهتر از بانک‌های متعارف در سال‌های بحران مالی جهان در ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ عمل نموده‌اند.

عبدوه و عظمی‌عمر^۳ (۲۰۱۲)، به بررسی رابطه بین بانکداری اسلامی و توسعه اقتصادی برای کشور اندونزی پرداختند. برای این منظور آنها از داده‌های سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ با استفاده از مدل هم‌انباشتگی و مدل تصحیح خطا استفاده کردند. نتیجه به دست آمده از مدل نشان‌دهنده وجود رابطه بلندمدت و معناداری بین بانکداری اسلامی و رشد و توسعه اقتصادی بود.

عبدلمنپ و همکاران^۴ (۲۰۱۲)، به بررسی رابطه بین رشد اقتصادی و بانکداری اسلامی در کشور مالزی با استفاده از داده‌های فصلی برای دوره زمانی ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۲ پرداختند. نتایج بررسی

¹ Iqbal

² Maher & Dridi

³ Omar Azmi & Abduh

⁴ Abdul Manap et al

نشان داد که علیت گرنجری قوی یکطرفه از سمت تامین مالی اسلامی به رشد اقتصادی در این کشور وجود دارد.

اینجادات^۱ (۲۰۱۴)، پژوهشی با عنوان «آینده قراردادهای آتی و آتی از منظر قوانین اسلامی» در مالزی انجام داده است. در این پژوهش، قراردادهای آتی که از قراردادهای اصلی مشتق شده و خدمات و مزایای فراوانی مانند: مدیریت ریسک و گمانه‌زنی را ارائه می‌دهند، در نظر گرفته شده که این قراردادها از منظر کارشناسان اسلامی، متفاوت و غیرمتعارف هستند. این مقاله به مقایسه نظر افرادی که با توجه به آینده، قراردادهای را غیرقابل قبول و ممنوع اعلام می‌کنند و کسانی که قراردادهای آتی و قراردادی را قابل قبول و سازگار با قانون اسلامی می‌دانند، می‌پردازد.

باخیتا^۲ (۲۰۱۷) به مطالعه ارتباط بین عملکرد بانک‌های اسلامی و رشد اقتصادی با بهره‌برداری از داده‌های شش بانک اسلامی طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۳ پرداخته است. نتایج تحقیق نشان داد ارتباط معنی‌داری بین اجاره، مرابحه و رشد تولید ناخالص داخلی در کشورهای مورد مطالعه وجود دارد.

اشرف^۳ و همکاران (۲۰۱۵)، تأثیر اعتماد مشتریان را بر مقبولیت بانک‌های اسلامی در مقایسه با بانک‌های متعارف را در کشور پاکستان بررسی و دریافته‌اند که عامل اعتماد، نقش تعیین‌کننده‌ای در انتخاب و ترجیح بانک‌های اسلامی بر بانک‌های غیراسلامی توسط مشتریان دارد.

ب- تحقیقات داخلی

به منظور بررسی مشکلات بانکداری بدون ربا به پیشنهاد معاونت امور اقتصادی وزارت اقتصاد و دارائی، توسط گروه اقتصاد دفتر همکاری حوزه و دانشگاه تحقیقی انجام گرفت که مشخص شد، اکثر مراجعین و کارکنان بانک تفاوتی بین بانکداری بدون ربا و بانکداری ربوی نمی‌دانستند و بر اساس آمار ارائه شده ۲۹/۷ درصد از مراجعین بانک و ۵۵/۸ درصد از کارمندان بانک آشنایی اجمالی و بسیار محدود نسبت به قانون عملیات بانکی بدون ربا دارند و از ۱۰۰ نفر مراجعه کننده به بانک، ۶۷ نفر هیچگونه تفاوتی بین بهره و سود نمی‌شناخته‌اند (مصباحی، ۱۳۷۲).

موسایی (۱۳۷۹)، با بررسی عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران کوشیده است، بانکداری بدون ربا در ایران را بررسی کرده و موانع بر سر راه اجرای صحیح بانکداری بدون ربا را تبیین کند. وی در بخش نخست تحقیق، با استفاده از مقایسه شاخص‌های پولی ایران با چند کشور توسعه یافته و مشابه، عملکرد بانکداری را مورد ارزیابی قرار داده و سرانجام به این نتیجه رسیده است که در

¹ Injadat

² Bakhita

³ Ashraf

مجموع عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران از کشورهای توسعه یافته ضعیفتر و در مقایسه با کشورهای مشابه نیز نامطلوب است. در قسمت دوم تحقیق، عملکرد عقدهای اسلامی را بررسی نموده نتیجه‌ها نشان می‌دهد که تعدادی از عقود اجرای لازم را نداشته و عمده فعالیت‌های بانکی طبق چند عقد فروش اقساطی، مشارکت مدنی و مضاربه بوده است. در بخش سوم تحقیق، مشکلات اجرای بانکداری بدون ربا را از لحاظ فقهی و اجرایی را ذکر نموده است. که برخی از آنها عبارتند از ۱- تصور عمومی مبنی بر ربوی بودن بانکداری کنونی در ایران ۲- عدم توجه به قصد و نیت که در حقیقت روح معامله و شرط اصلی صحت معامله است ۳- عدم آگاهی طرفین به شرایط مبادله در بانکداری بدون ربا ۴- صوری عملکردن بسیاری از بانک‌ها و...

نظریور (۱۳۹۱)، با بررسی بانک‌های تجارت مشهد مقدس، مشخص شد بیش از نیمی از معاملات بانکی نمونه آماری صوری است.

شهنازی و پناهی (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «سنجش میزان صوری بودن قراردادهای تسهیلات بانکی: مطالعه موردی بانک ملت شیراز» عنوان می‌کنند، صوری شدن عقود بانکداری اسلامی هم در عمل و هم در ذهنیت مشتریان و کارکنان بانک بسیار زیاد است. مواردی که سبب صوری شدن عقود می‌شود. از جمله عدم اطلاع از نوع عقد، فاکتور سازی و عدم مشارکت واقعی بانک در عقود مشارکتی.

سیدجوادین و همکاران (۱۳۹۶)، مدلی مفهومی به منظور تبیین آمادگی بانک‌های تجاری در ایران برای پیاده‌سازی بانکداری اسلامی طریق به کارگیری استراتژی داده بنیاد طراحی نموده‌اند. فرایند استقرار بانکداری اسلامی در اقتصاد کشور، با گذشت چهار دهه از تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا بدلیل وجود نقص‌های موجود در آن، عملیاتی نشده است. از این رو، پژوهش آنها با رویکردی بنیادی و جامع به ارائه مدلی مفهومی برای تبیین آمادگی بانک‌های تجاری به منظور پیاده‌سازی بانکداری اسلامی در فضای اقتصاد ایران پرداخته است. این پژوهش از نوع رویکرد آمیخته اکتشافی بوده است. نتایج پژوهش در قالب مدل تأیید و برآورد شده و شامل شش بعد اصلی و ۴۳ بعد فرعی ارائه گردیده است.

قوامی و همکاران (۱۳۹۷)، براساس این پژوهش تلاش شده است با عنایت به مباحث بانکداری اسلامی در خصوص عقود مشارکتی و تجربیات بانکداری متعارف به منظور بهبود کارایی قرارداد مالی علاوه بر بعد اقتصادی، نسبت به توسعه بعد اجتماعی قراردادها با لحاظ ارزش‌های اخلاقی و اسلامی نظیر صداقت، امانتداری که در ارائه رفتار متعهدانه مؤثر است؛ اقدام گردد. همچنین این نکته مورد تأکید قرار گرفته است که با توجه به ویژگیهای خاص عقود مشارکتی به ویژه پتانسیل

اثر علامت‌دهی مؤلفه "نسبت تسهیم سود" در آن می‌توان مشکلات موجود در نظام بانکی اسلامی را به حداقل رساند.

عرب مازار و همکاران (۱۳۹۸)، به بررسی تاثیر عقود بانکداری اسلامی بر شاخص توسعه انسانی در ایران پرداختند. که جهت نیل به این منظور، داده‌های فصلی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۵ به شیوه الگوی خود توضیح برداری با وقفه‌های گسترده (ARDL) مورد برآورد و ارزیابی قرار گرفت. نتایج نشان داد که تمامی شاخص‌های مربوط به عقود بانکداری اسلامی، تاثیر مثبتی بر شاخص توسعه انسانی در کوتاه مدت و بلند مدت دارد.

جزایری و موسوی (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان «بانکداری اسلامی؛ پارادوکس یا واقعیت» نتیجه می‌گیرند یکی از مشکلات بانک‌های غیرربوی در جهان عدم وجود روابط متقابل بین بانک‌های غیرربوی دیگر است. بنابراین اگر بتوان شرایطی پیش آورد که بواسطه آن تمامی بانک‌های غیرربوی جهان با هم دیگر تبادل نظر کنند، می‌توانند عامل پیشرفت این بانکداری باشد، ضمن اینکه کمبود متخصصین در بانکداری غیرربوی و عدم اعتقاد برخی از کارکنان بانک‌های غیرربوی بویژه در ایران کارآیی آن را تا حد زیادی پایین آورده است.

توسلی و همکاران (۱۳۹۹)، عنوان می‌کنند، قانون بانکداری بدون ربا سال ۶۲ و اصلاحات پیشنهادی اخیر در گام اول حرکت به سوی بانکداری اسلامی یعنی بازداشتن مردم از ارتکاب ربا آشکار است. اما با همه تلاش‌های انجام شده هنوز نتوانستیم گام لازم دوم را که بدون ربا کردن نظام بانکی است تکمیل کنیم.

فرجی‌پرزانی (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی قانون بانکداری بدون ربا و انطباق آن با فقه امامیه به همراه تحلیل آسیب‌ها» سوء مدیریت در سیستم اقتصادی کشور و در راس آن نظام بانکی و نبود نظارت جامع در شبکه بانکی به ویژه از سوی بانک مرکزی بر اجرای صحیح قانون عملیات بانکی به ویژه در بخش مصارف و اجابت تقاضای مشتریان به شکل واقعی و پرهیز از معاملات ربوی بین شبکه‌ای و ضرورت بازنگری در قانون آزمایشی و به روزرسانی آن و نیز سپردن امور به افراد آشنا به مبانی فقهی و اقتصاد اسلامی در نظام اقتصادی و بانکی کشور، را از چالش‌های نظام اقتصادی برشمرده است.

خطیبی (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی آثار فقهی مترتب بر بی‌اطلاعی مشتری نسبت به مفاد قراردادهای بانکی» عنوان می‌کند. یکی از مشکلات بانکداری اسلامی، بی‌اطلاعی مشتریان بانک اعم از سپرده‌گذاران و دریافت‌کنندگان تسهیلات نسبت به مفاد قرارداد است، که بی‌اطلاعی نسبت به اصل قرارداد، بی‌اطلاعی نسبت به ارکان قرارداد، بی‌اطلاعی نسبت به روش اجرای قرارداد،

و بی‌اطلاعی نسبت به شروط ضمن قرارداد را بررسی نموده و پیشنهاد نموده متصدیان بانکی نسبت به تفهیم اصل قرارداد و شروط آن جدیت بخرج دهند.

پژوهش حاضر، به سنجش و آزمون مستقیم از معلومات مجریان قانون عملیات بانکی بدون ربا نسبت به عقود مصرح در قانون می‌پردازد. این در حالی است که تحقیقات قبلی از کارکنان نظرخواهی کرده‌اند. هدف پژوهش این بود تا فهم مجریانی را بسنجد که می‌بایست نسبت به تفهیم عقود به مشتریان اقدام کنند. از این جهت پژوهش حاضر یک گام به جلو محسوب می‌شود.

۲. روش‌شناسی پژوهش

در جهت شناخت وضع موجود پژوهش حاضر با استفاده از روش میدانی به بررسی میزان شناخت کارکنان یک بانک خصوصی در زمینه آشنایی با تعاریف، مفاهیم و کاربرد عقود بانکداری اسلامی پرداخت. هدف این تحقیق پاسخ به سوال زیر است.

- آیا کارکنان بانک نسبت به تعاریف، مفاهیم و کاربرد عقود اسلامی آشنایی و شناخت لازم را دارند؟

ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسش‌نامه^۱ بوده است. شایان ذکر است، برای تعیین حد نصاب قابل قبول میزان شناخت، از ۱۳ نفر از صاحب‌نظران به شرح جدول شماره ۱ نظر خواهی شد. حداقل حد نصاب تعیین شده، (نمره ۱۵ از ۲۰)^۲ ملاک تحلیل قرار گرفت.

جدول ۱. ویژگی گروه کارشناسان

تخصص	تعداد	نمرات لازم برای مجری بانکداری اسلامی
استاد دانشگاه (استادیار و عضو هیأت علمی)	۵ نفر	۱۵-۱۵-۱۷-۲۰
استاد حوزه (سطح سه حوزه)	۵ نفر	۱۵-۱۵-بالای ۱۵-حداقل ۱۶-۲۰
مدیران بانکی (کارشناس ارشد)	۳ نفر	۱۵-۱۷-۲۰

منبع: یافته‌های تحقیق

^۱ پرسشنامه به پیوست می‌باشد (پرسش‌ها بر اساس مطالب آموزشی کارکنان بانک تنظیم شده است).

^۲ صاحب‌نظران معتقد بودند یک کارمند بانک باید نقش مشاور را برای مشتری ایفا کند.

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نوع میدانی است. جامعه آماری در این پژوهش تعداد ۹۷۰۸ نفر از کارکنان یک بانک خصوصی^۱ در سال ۱۳۹۹ بوده است. همچنین استراتژی نمونه‌گیری به صورت تصادفی است. برای دستیابی به اندازه نمونه از رابطه کوکران استفاده شد که حجم نمونه ۳۶۹ نفر به دست آمد. برای این منظور بیش از ۴۵۰ پرسشنامه به صورت حضوری و اینترنتی توزیع شد. که از این مجموعه ۳۶۹ نسخه مناسب، مبنای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش قرار گرفت. داده‌های کمی در نرم افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند.

برای بررسی پایایی پژوهش، از ضریب آلفای کرونباخ^۲ استفاده شد. این روش برای محاسبه هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری از جمله پرسشنامه‌ها یا آزمون‌هایی که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کنند، بکار می‌رود. در این گونه ابزارها، پاسخ هر سوال می‌تواند مقادیر عددی مختلف را اختیار کند. برای محاسبه ضریب آلفای کرونباخ ابتدا باید واریانس نمره‌های هر زیر مجموعه سوال‌های پرسشنامه (یا زیر آزمون) و واریانس کل را محاسبه کرد. سپس با استفاده از رابطه شماره ۱، مقدار ضریب آلفا حاصل می‌شود.

$$r_{\alpha} = \frac{j}{j-1} \left(1 - \frac{\sum S_j^2}{S^2} \right) \quad \text{رابطه (۱)}$$

که در آن:

j = تعداد زیر مجموعه سوال‌های پرسشنامه یا آزمون.

S_j^2 = واریانس زیر آزمون j ام.

S^2 = واریانس کل آزمون.

است. مقدار صفر این ضریب نشان‌دهنده عدم قابلیت اعتماد و +۱ نشان‌دهنده قابلیت اعتماد کامل است. به طور معمول مقادیر بیش از ۰/۷ برای این ضریب می‌توانند پایایی پرسشنامه را تأیید نمایند (مومنی و فعال قیومی، ۱۳۹۶).

جدول ۲. بررسی پایایی پرسشنامه

تعداد سوالات	آلفای کرونباخ
سوالات ۱ تا ۲۲ (۲۲ سوال)	۰/۷۹۷

منبع: یافته‌های تحقیق

^۱ در مقاله پیش‌رو به درخواست مسئولان بانک، از ذکر نام بانکی که داده‌ها از آن بدست آمده، پرهیز شد.

^۲ Cronbach's alpha

از آن جایی که مقدار ضریب آلفای کرونباخ در تمامی عامل‌های پرسشنامه ۰/۷۹۷ و بزرگتر از ۰/۷ می‌باشد، بنابراین عامل‌های پرسشنامه از نظر پایایی در سطح کاملاً مناسبی قرار دارد، بنابراین قابلیت اعتماد (پایایی) عامل‌های پرسشنامه و کل سوالات پرسشنامه مورد تایید می‌باشد. برای بررسی روایی، از نسبت روایی محتوایی (CVR)^۱ لاوشه بهره برده شد. یک‌یک سوالات به صورت تفکیک‌شده در جداولی در اختیار متخصصین قرار داده شد و از آنها خواسته شد تا سوالات را طیف سه قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» مورد ارزیابی قرار دهند. پس از جمع‌آوری نظرات متخصصان، با استفاده از رابطه شماره ۲، نسبت روایی محتوا (CVR) برای هر سوال تعیین شد.

$$CVR = \frac{ne - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}} \quad \text{رابطه‌ی (۲)}$$

در رابطه‌ی ۲، N تعداد کل متخصصان (۹ نفر) و ne متخصصانی است که به گزینه‌ی «ضروری است» پاسخ داده‌اند. در روش لاوشه، حداقل CVR قابل قبول بر اساس تعداد اعضای پانل تعیین می‌شود. هراندازه تعداد اعضای پانل بیشتر باشد، نسبت روایی محتوایی مورد نیاز برای باقیماندن سوال در پرسشنامه کمتر خواهد بود (فیاضی و همکاران، ۱۳۹۷). حداقل مقدار CVR قابل قبول برای هر سوال بر اساس تعداد متخصصانی که در خصوص روایی محتوا اظهار نظر کردند از جدول شماره ۳ تعیین می‌شود (لاوشه^۲، ۱۹۷۵).

جدول شماره ۳. تعیین حداقل CVR قابل قبول

تعداد متخصصین	حداقل CVR قابل قبول	تعداد متخصصین	حداقل CVR قابل قبول
۵	٪۹۹	۹	٪۷۵
۶	٪۹۹	۱۰	٪۶۲
۷	٪۹۹	۱۱	٪۵۹
۸	٪۷۸	۱۲	٪۵۶

طبق جدول، مقدار CVR قابل قبول ۰/۷۵ می‌باشد. بنابراین سؤالاتی که نسبت روایی محتوایی آنها از این مقدار کمتر شد، از پرسشنامه حذف و سؤالاتی که CVR آنها مساوی یا بیشتر از ۰/۷۵ بودند بی‌قیدوشرط پذیرفته شدند.

^۱ Content Validity Ratio

^۲ Lawsh

۳. تجزیه و تحلیل توصیفی یافته‌ها

جدول ۴. توصیف پاسخ‌گویان بر اساس پست سازمانی

پست سازمانی	فراوانی مطلق	درصد فراوانی نسبی تعدیل نشده	درصد فراوانی نسبی تعدیل شده	درصد فراوانی تجمعی
مسئول شعبه	۱۱۵	۳۱/۲	۳۲/۵	۳۲/۵
معاون شعبه	۱۷۱	۴۶/۳	۴۸/۳	۸۰/۸
بانکدار	۳۶	۹/۸	۱۰/۲	۹۱
ادارات ستادی	۳۲	۸/۷	۹	۱۰۰
جمع	۳۵۴	۹۵/۹	۱۰۰	
بدون جواب	۱۵	۴/۱		
جمع کل	۳۶۹	۱۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق

مطابق مندرجات جدول فوق، از کل پاسخ‌گویان، پست سازمانی ۱۱۵ نفر معادل ۳۲/۵ درصد «مسئول شعبه»، ۱۷۱ نفر معادل ۴۸/۳ درصد «معاون شعبه»، ۳۶ نفر معادل ۱۰/۲ درصد «بانکدار» و ۳۲ نفر معادل ۹ درصد «ادارات ستادی» بوده است.

جدول ۵. مقایسه تعداد پاسخ‌های صحیح با توجه به پست سازمانی

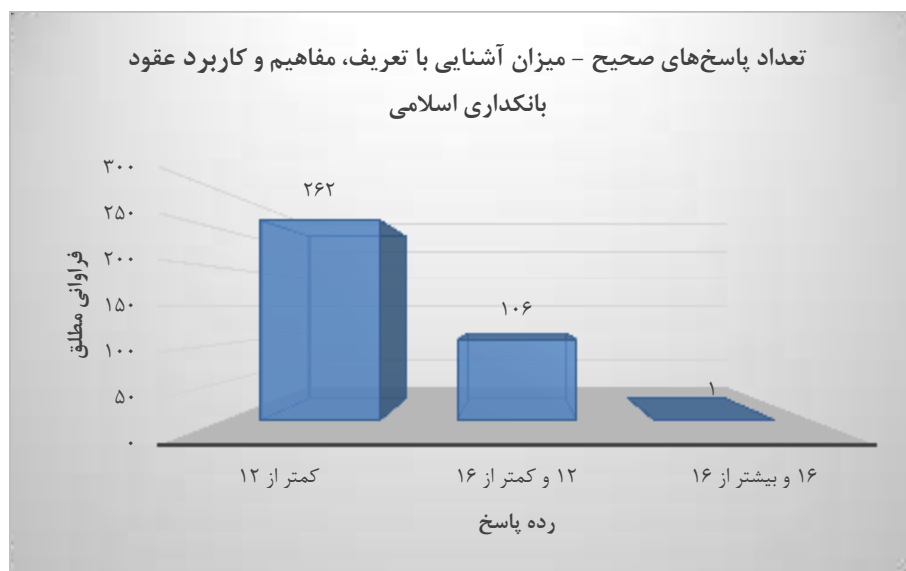
نام متغیر	پست سازمانی	تعداد	میانگین رتبه	آزمون آماری کروسکال والیس	مقدار معناداری
میزان آشنایی با تعاریف و مفاهیم و کاربرد عقود بانکداری اسلامی	مسئول شعبه	۱۱۵	۲۰۶/۱۳۵	۲۹/۴۲۱	۰/۰۰۰
	معاون شعبه	۱۷۱	۱۸۰/۰۶۷		
	بانکدار	۳۶	۱۳۰/۱۶۷		
	ادارات	۳۲	۱۱۴/۱۲۵		
	کل	۳۵۴			

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به اینکه مقدار معناداری آزمون کروسکال والیس برای هر ۴ متغیر کل پاسخ‌های صحیح، میزان آشنایی با تعریف، مفاهیم و کاربرد عقود بانکداری اسلامی کوچکتر از ۰/۰۵ به دست آمده است، بنابراین میان تعداد پاسخ‌های صحیح افراد با توجه به پست سازمانی‌شان تفاوت معناداری وجود دارد. تعداد پاسخ‌های صحیح در مسئولین شعبه نسبت به ۳ گروه دیگر بیشتر است.

۴. پاسخ به سوال تحقیق

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان به سوال تحقیق پاسخ داد. جهت تعیین حدنصاب لازم، برای هر پاسخ صحیح ۱ نمره داده شد. در جدول شماره ۶ توزیع فراوانی شرکت‌کنندگان بر اساس تعداد پاسخ‌های صحیح آورده شد.

نمودار ۱. تعداد پاسخ‌های صحیح - میزان آشنایی با تعریف، مفاهیم و کاربرد عقود بانکداری اسلامی

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۶. پاسخ‌های صحیح - میزان آشنایی با تعاریف، مفاهیم و کاربرد عقود بانکداری اسلامی

تعداد پاسخ‌های صحیح	فراوانی مطلق	درصد نسبی نشده	فراوانی تعدیل شده	درصد نسبی شده	فراوانی تعدیل شده
کمتر از ۱۲	۲۶۲	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱
۱۲ و کمتر از ۱۶	۱۰۶	۲۸/۷	۲۸/۷	۲۸/۷	۹۹/۷
۱۶ و بیشتر از ۱۶	۱	۰/۳	۰/۳	۰/۳	۱۰۰
جمع کل	۳۶۹	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	

منبع: یافته‌های تحقیق

مجموع کل شرکت‌کنندگان در پژوهش، پاسخ‌های صحیح ۲۶۲ نفر معادل ۷۱ درصد در گروه "کمتر از ۱۲ پاسخ صحیح" و تعداد پاسخ‌های صحیح ۱۰۶ نفر معادل ۲۸/۷ درصد در گروه "۱۲ و کمتر از ۱۶ پاسخ صحیح" قرار گرفته است. بنابراین تعداد پاسخ‌های صحیح ۳۶۸ نفر معادل ۹۹/۷ در گروه «کمتر از ۱۶ پاسخ صحیح» قرار گرفت. برطبق نظر کارشناسان حد نصاب لازم نمره ۱۵ از ۲۰ تعیین شده است، بدلیل اینکه تعداد پرسش‌ها ۲۲ گویه بوده است حد نصاب لازم تعداد ۱۶ پاسخ صحیح از ۲۲ پرسش ملاک قرار گرفت. که تنها پاسخ‌های صحیح ۱ نفر معادل ۰/۳ درصد در گروه «۱۶ و بیشتر از ۱۶ پاسخ صحیح» قرار گرفته است.

۵. بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

خداوند متعال در قرآن کریم برای سیستم رباخواری گزینه نظامی را روی میز قرار داده است. امام خمینی (۱۳۶۸) می‌فرماید: مسئله بانک از مسائل مهمی است که چنانچه ربا از بانک حذف نشود، مشمول آیه شریفه و روایات کثیره می‌شویم که آیه شریفه می‌فرماید کسانی که ربا می‌خورند اعلام جنگ با خدا و پیغمبر می‌کنند. بانک‌ها در بانکداری اسلامی در فعالیت‌های مختلف اقتصادی وارد می‌شود، لذا می‌بایست از مسائل تخصصی آگاهی داشته تا از ورود به حیطه‌ها و عملیات نامشروع و نامطلوب خودداری شود. بررسی‌های انجام شده درباره عملکرد نظام بانکی نشان می‌دهد که نظام بانکی کشورمان نتوانسته است انتظارات صاحب‌نظران در این باره را برآورده کند. قانون عملیات بانکداری، شیوه بانکداری جدیدی را ارائه نموده، که جامعه اسلامی ما با آن آشنا نبود، و برای اجرای قوانین بانکداری، آمادگی کافی را کسب نکرده بود. بنابراین قدم نخست در بانکداری بدون ربا، حذف بهره از تمام فعالیت‌های بانکی بود که این خود نیاز به دقت و آشنایی با قوانین و وجود انگیزه کافی در مجریان و... دارد. متأسفانه در زمان شروع بانکداری اسلامی،

آموزش هم از لحاظ کیفی و هم از لحاظ کمی کافی نبود. بعدها نیز امکانات کافی و در حد لزوم برای آن فراهم نشد (علوی، ۱۳۹۶، ص ۶۰).

امام علی علیه السلام می‌فرمایند: جهل و نادانی اصل و ریشه همه بدی‌ها است (آمدی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۰۳). در روایات اسلامی، تاکید فراوانی بر آشنایی با قوانین معاملات شده است. پیچیدگی کار در بانکداری بدون ربا و تعدد عقود بانکی یا تلفیق چند قرارداد در یک قرارداد ضرورت آموزش این نوع بانکداری را افزایش داده است. بدون آموزش کافی، مشکلاتی مانند ناآگاهی از چگونگی پرداخت تسهیلات مناسب از سوی بانک، صوری شدن قراردادهای بانکی، پیدایی شبهه عملکرد ربوی و کشیده شدن بانک به سوی آن روی می‌دهد. نتایج به دست آمده از پژوهش نگران‌کننده است. برای آشنایی مردم و کارگزاران بانک با قانون عملیات بانکی بدون ربا ابتدا بایستی فلسفه اقتصاد اسلامی و آیات و روایات حرمت ربا را تبیین کرد. سپس این نکته را بیان نمود که هدف از اجرای بانکداری بدون ربا، تطبیق عملیات بانکی با موازین شرعی می‌باشد. بنابراین لازمست که عوامل انگیزشی در راستای تعالی اخلاقی و ایجاد عامل قانونمندی درون‌زا، یعنی ایمان به معاد و نظام پاداش و عقوبت اخروی جهت ایجاد انگیزه دائمی درون‌زا برای کارکنان به وجود آورد. به منظور عمل مطابق با دستورات شرع مقدس اسلامی، ضرورت آموزش متصدیان امور بانکی امر جدی و لازم است. برای خروج از وضع موجود همانطور که برای کارکنان در بدو خدمت و شروع فعالیت و یا در حین خدمت، آموزش‌هایی پیش‌بینی شده که باید سطح معلومات و اطلاعات بانکی وی را افزایش دهد، لازم است این مهم در باب احکام فقهی معاملات و عقود اسلامی نیز انجام گیرد. در بانکداری اسلامی نظارت بر مصرف تسهیلات امری حیاتی است چرا که هر نوع تسهیلات بایستی در همان زمینه مخصوص بکار گرفته شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود امر نظارت بر روند پرداخت و مصرف تسهیلات جدی گرفته شود. پژوهش‌های که بنظر می‌رسد می‌تواند به نوعی کامل‌کننده پژوهش حاضر باشد به شرح ذیل پیشنهاد می‌شود.

- سنجش میزان دانش و آگاهی کارکنان نسبت به عقود بانکی در بانک‌های دولتی.
  - بررسی میزان دانش و آگاهی مراجعان و سپرده‌گذاران بانک‌ها از عقود بانکداری اسلامی.
  - شناسایی و توسعه ابزارهای آموزشی جهت آموزش بانکداری اسلامی.
- امید است با انجام و اجرای این پیشنهادها و بسیاری از نظرهای متخصصان حوزه، دانشگاه و کارشناسان بانکی، نظام کنونی بانکداری بدون ربا ایران به نظامی پویا، کارا و مطلوب تبدیل شود.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. ابوالحسنی، اصغر و رفیع حسنی مقدم (۱۳۸۷). "بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آن در نظام بانکداری بدون ربا" فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۳۰، صص ۱۷۲-۱۴۵.
۳. آقایی‌فیشانی، تیمور (۱۳۸۸). دانش نوین بانکی برای پیشرفت علمی کارکنان شعبه، تهران: آزاداندیشان با همکاری کارآفرینان.
۴. آمدی، ابوالفتح (۱۳۷۸). غررالحکم و دررالحکم، مترجم و شارح، هاشم رسولی محلاتی، چاپ دوم، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۵. اکبرزاده، معین (۱۳۹۲). "مقایسه تطبیقی عقود مبادله‌ای و مشارکتی و شناخت مشکلات و فواید کاربرد آنها در نظام بانکداری اسلامی"، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۵ و ۴، صص ۱۹۸-۱۶۱.
۶. الجرحی، مبدعلی (۱۳۸۹). بانکداری اسلامی، ترجمه کاظم یآوری، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
۷. توسلی، محمداسماعیل؛ مجاهدی‌موخر، محمدمهدی و خرسندی، مرتضی (۱۳۹۹). "تبیین ماهیت بانکداری غربی، بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی". نشریه علمی تحقیقات بنیادین علوم انسانی، شماره ۲۱، صص ۸۵-۱۰۸.
۸. جزایری، سیدعباس و سیده‌پگاه موسوی (۱۳۹۸). "بانکداری اسلامی بدون ربا؛ پارادوکس یا واقعیت" کنفرانس ملی حقوق در چشم انداز ۱۴۰۴، رشت، ۱۲ دی ماه، صص ۱۲-۱.
۹. جعفرزاده کوچکی، علیرضا (۱۳۹۵). الزامات و مبانی اقتصاد اسلامی در قرآن کریم، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۱۰. خطیبی، مهدی (۱۴۰۰). "بررسی آثار فقهی مترتب بر بی‌اطلاعی مشتری نسبت به مفاد قراردادهای بانکی". فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۸۲، صص ۱۲۷-۱۰۱.
۱۱. خمینی، روح الله (۱۳۶۸). صحیفه امام، جلد ۸، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۲. سیدجوادین، سیدرضا؛ صفری، محمد؛ راعی، رضا و ایروانی، محمدجواد (۱۳۹۶). "ارائه مدلی مفهومی برای تبیین آمادگی بانک‌های تجاری ایران به منظور پیاده‌سازی بانکداری اسلامی: به‌کارگیری استراتژی داده بنیاد"، نشریه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، شماره ۱، صص ۱۵۴-۱۲۹.

۱۳. شعبانی، احمد (۱۳۹۲). بانکداری اسلامی رویکردی اقتصادی و فقهی، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)، چاپ اول.
۱۴. شهنازی، روح‌اله و مجتبی پناهی (۱۳۹۵). "سنجش میزان صوری بودن قراردادهای تسهیلات بانکی: مطالعه موردی بانک ملت شیراز"، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۶، صص ۲۰۲-۱۷۵.
۱۵. عزیزمحمدلو، حمید (۱۳۹۹). "بررسی ارتباط متقابل بین عقود مشارکتی، قرض‌الحسنه و سرمایه اجتماعی در ایران"، فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی، شماره ۷۹، صص ۱۶۹-۱۳۹.
۱۶. علوی، سیدیحیی (۱۳۹۶). بانکداری بدون ربا چالش‌ها و راه‌کارها، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)، چاپ دوم.
۱۷. عرب مازار، عباس؛ پایتختی اسکوئی، سید علی و طبقچی اکبری، لاله (۱۳۹۸). "عقود بانکداری اسلامی و شاخص توسعه انسانی در ایران" فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۸، صص ۲۳۰-۲۱۳.
۱۸. عبدالمهی، محسن و موسویان، سیدعباس (۱۳۹۲). "تبیین آسیب‌های اجرای عقود بانکی در کشور؛ رهیافتی برای تحقق اقتصاد مقاومتی" نشریه علمی - پژوهشی بهبود مدیریت، شماره ۲۰، صص ۱۴۲-۱۱۵.
۱۹. غفاری، ابوالفضل (۱۳۹۷). "نارسایی نظام بانکی در به کارگیری عقود اسلامی برای حمایت از تولید" فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۵، صص ۶۶-۵۵.
۲۰. فرجی پزرانی، مجید (۱۴۰۰). بررسی قانون بانکداری بدون ربا و انطباق آن با فقه امامیه به همراه تحلیل آسیب‌ها، مجموعه مقالات پنجمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات میان رشته‌ای علوم انسانی و اسلامی ایران، دبیرخانه دائمی کنفرانس تهران ۱۴ مرداد، صص ۱۵-۱.
۲۱. قوامی، سیدحسن؛ سیدنورانی، سیدمحمدرضا؛ محمدی، تیمور و رنجبر، منصور (۱۳۹۷). "بررسی تطبیقی اثر علامت‌دهی متغیرهای قراردادهای مالی بدهی و مشارکتی"، دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره دوم، صص ۱۲۸-۱۰۱.
۲۲. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷ ق). الکافی، مصحح محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۳. محقق‌نیا، محمدجواد؛ بختیاری، احمد و گلوانی، احسان (۱۳۹۴). "بررسی سهم عوامل انسانی و مدیریتی در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی و ارائه پیشنهادها برای اصلاحی"، فصلنامه مطالعات مالی و بانکداری اسلامی، شماره ۲، صص ۱۱۳-۸۵.
۲۴. محقق‌نیا، محمدجواد (۱۳۹۳). الگوی بانکداری اسلامی، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی(ص)، چاپ سوم.

۲۵. محقق‌نیا، محمدجواد (۱۳۹۲). ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگوی برای بانکداری در ایران، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ اول.
۲۶. مصباحی، غلامرضا (۱۳۷۲). "پاره‌ای از مشکلات بانکداری بدون ربا"، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های سومین سمینار بانکداری اسلامی، تهران، موسسه بانکداری ایران.
۲۷. ملاکریمی، فرشته (۱۳۹۳). "شاخص مشروعیت؛ بانکداری اسلامی و نظارت بر قراردادهای بانکی، نشریه کلید سرمایه، شماره ۱۰، صص ۶۶-۶۲.
۲۸. موسایی، میثم (۱۳۷۹). بررسی عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران، تهران: موسسه تحقیقات پولی و بانکی.
۲۹. موسویان، عباس (۱۳۷۹). بانکداری بدون ربا از نظریه تا عمل، تهران: موسسه فرهنگی دانش و اندیشه.
۳۰. موسویان، عباس (۱۳۸۴). "ارزیابی قراردادهای و شیوه اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا"، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹، صص ۷۰-۴۵.
۳۱. مومنی، منصور و فعال قیومی، علی (۱۳۹۶). تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS، نشرمولف، چاپ یازدهم.
۳۲. میثمی، حسین و قلیچ، وهاب (۱۳۹۰). "آسیب‌شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالت‌هایی برای تحول در نظام بانکی"، نشریه تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۳۲، صص ۱۰۱-۹۱.
۳۳. نظرپور، محمدنقی؛ یوسفی‌شیخ رباط، محمدرضا و میمنت ابراهیمی (۱۳۹۱). "شاخص‌های صوری شدن معاملات در عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران؛ بررسی موردی: تسهیلات اعطائی شعب بانک تجارت مشهد مقدس"، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، شماره سوم، صص ۹۲-۶۵.
۳۴. نظرپور، محمدنقی و ملاکریمی، فرشته (۱۳۹۵). "بررسی کاربرد قاعده شرط در قراردادهای بانکی"، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۶۵، صص ۱۷۸-۱۴۹.
۳۵. سیدرضی، محمد (۱۳۸۹). نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: اندیشه هادی.
۳۶. هدایتی، علی‌اصغر؛ بهمنی، محمود؛ سفری، علی‌اصغر و کلهر، حسن (۱۳۸۹). عملیات بانکی داخلی-۲ (تخصیص منابع) تهران: موسسه عالی آموزش بانکداری ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، چاپ دهم.
۳۷. خبرگزاری رسمی حوزه (۱۳۹۱) نظر چهار تن از مراجع عظام تقلید در خصوص مصرف وام در غیر جهت آن.

38. <https://hawzhnews.com/x4xqQ>
39. Abduh, Muhamad & Azmi Omar, Mohd (2012) "Islamic banking and economic growth: the Indonesian experience"; International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, Vol. 5.
40. Abdul Manap, T. A., Abduh, M. & Omar, M. A. (2012). Islamic Banking Growth Nexus: Toda-Yamamoto and Bootstrap Granger Causality Test. Journal of Islamic Finance, No. 1, PP. 59-66.
41. Ashraf, S., Robson, J., & Sekhon, Y. (2015) "Consumer trust and confidence in the compliance of Islamic banks"; Journal of Financial Services Marketing, 20(2).
42. Bakhita, H. (2017). Impact of Islamic Modes of Finance on Economic Growth through Financial Stability. Journal of Business & Financial Affairs. No. 1. PP. 1-7.
43. Iqbal, M. Ahmad, Akhan, T, 1998: Challenges Facing Islamic Banking, Islamic research and training institute, 225 Islamic development bank ,occasional paper no.1
44. Iqbal, Z, 1997: Islamic financial system :world bank, finance and development.
45. Injadat, E. M. (2014). Futures and forwards contracts from perspective of Islamic Law. Journal of economics and political economy, 1(2), 241.
46. Khan, T and Ahmed, H. (2001). Risk Management: An Analysis of issues in Islamic Financial Industry . Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI).
47. Lawshe CH .(1975). A quantitative approach to content validity. Pers Psychol;28, 563- 575.
48. Maher, H. & Dridi, J. (2010). The Effects of the Global Crisis on Islamic and Conventional Banks: A Comparative Study. IMF Working Paper, Monetary and Capital Markets Department & Middle East and Central Asia Department.

